

Самур

№ 7(361) 2023-йисан 31 - август

Онлайн

1992-йисан январдилай акъатзава

И ЧИЛ ХАЙИ ДИГЕ Я

МИНАЯР МИХЪДА

Алай вахтунда Къарабагда виридалайни кар алай кВалахрикай сад инин чилер минайрикай михъун я.

Азербайжанда минайрин хаталувал арадай акъудун патал Британиядин гьукуматди алава яз чи республикадиз 500 агъзур фунт стерлинг къван пулунин такъатар чара авунва. И гьакъиндай а уьлкведин Азербайжанда авай посол Фергус Оулда малумат ганва. Ада лагъайвал, пулунин такъатар Азербайжанда минаяр михъунин рекъай къуватдин дережа хкажун патал чара авунвайди я.

ПЕНСИЯР ХКАЖ ЖЕДА

2023-йисуз пенсияр хкаж хъунухъ авсиятда индексациядин сад тир методдал элячунни Азербайжанда вири пенсионеррив сад хъиз эгечдай мумкинвал арадал гъана. Йисан эвелдилай инихъ республикада 1,1 миллион пенсионердин пенсияр индексация авунва ва хкажнава. И кар патал гъар йисуз 728 миллион манат харж ийида.

Президентдин талукъ серенжемдив къадайвал, индексация хкаж хъунин дережа инфляциядин дережадилай виниз я. Гъа и карди пенсияр хкаждай мумкинвал гузва. Яни гъар йисуз индексациядилай къулухъ пенсионеррин гъисабда пенсиядин капитал 13,9 процентдин пара жезва. Зегъметдин икьрардив кВалахзавай инсанрин пенсияр индексациядин нетижадилай аслу яз гъар йисан эвелда хкаж жеда.

МУЪГЪ КАРДИК КУТАДА

Элет-Гъорадиз-Агъбенд ракъун рекъин Элет-Османлы паюна авай ракъун рекъин муъгъ цийи-кIа туькIуьрнава ва адаз къушаба яз мад са цийи муъгъ эцигнава.

Куьр вацIун Ширван шегъердай тIуз физвай чкадиз мукъва эцигнавай и муькверин гъар садан яргивал 270,5 метр, гъаркъуьвал 5,7 метр я. Проектдив къадайвал, вири кВалахар къилиз акъуднава. И муьквери пар ялунин гужлувал гзафни-гзаф артухарда. Муьквер мукъва йикъара кардик кутада.

ЦIийихуьр (КцIар район)

ЗАЗ РЕГЪУЪЪЗВА

– Заз жуван тIварцихъай акъван регъуьзва, – лагъана шел-хвална заз са чирхчирди. «Елизавета» тIвар гъинай, лезги дишегъли гъинай? Дуьз я, заз гзафбуру «Лиза» лугъуз эверзава. Анжах мектебда, институтда кIелдай йисара муаллимри зи тIвар къурла аялар вири хъуредай. Гъа чIавуз чилерай-чилериз фидай зун.

– Ваз и тIвар ни гайиди я?

– Зи бубади. Ватандин Чехи дяведин вахтунда вичел залан хирер хъана госпиталда къаткай адаз Елизавета лугъудай са урус дишегълиди къуллугънай къван. Гъадан хатурдай бубади заз ихтин тIвар гана.

– Дегишардай ман тIвар.

– Сифте аял яз за и кар байихнач.

Гуьгъуьнлай завай бубади гайи тIвар я лугъуз дегишариз хъанач. Анжах гъайиф! Са уьмуьр гъална, амма вердиш хъанач зун жуван тIварцив. Масадан пек алукинавайди хъиз авай зун. Хъсан лезги тIварар алай ярар-дустариз за гъамиша пехилвалда. Инсандиз вичин тIвар пара кIан хъун герек я, тахъайтIа зун хъиз...

– Бес вуна жуван аялриз гъихътин тIварар ганва?

– Гададиз Жумарт, рушаз Туьтуь. Абур зи яранбубадинни ярандидедин тIварар я. Гъар са касдин буржи вичин веледриз хайи халкъдиз хас тIварар гун я. За жуван хтулризни халисан лезги тIварар ганвайди я. Абурукай садан тIвар Саяд, муькуьданди Гатфар я, – лагъана дишегълиди вичин ихтилат тамамарна.

Эхъ, гъар са миллетдин векилдикай сифте чирвилер адан тIварци гуда.

Редактордин гаф

РикIшад, Рухсат, Шарвили, Сувар, Баркаван, Синер хътин тIварар ван хъайи гъар са лезгиди тIузаррик хъвер кваз абур вичин миллетдин векилар тирди къатIуда.

Вири девирра анжах вичиз махсус тIварар туькIуьрун гъар са халкъдиз хас жигъет я. Ихътин тIварари халкъдин, сихилдин, аямдин гелер хуьда. Ингъе гъар цIийи девирдини аямдив къадай цIийи тIварар арадиз гъида. Дуьньядин гзаф халкъари чпин дегъ тIварар хъиз, фамилиярни хвенва. Гъайиф хьи, и гафар лезгийрин гъакъиндай лугъуз жедач. Гзаф затIар квадарай абур хайи тIварарни квадарзава.

Эхиримжи 20-30 йисан къене чпин милли тIварар негъна маса халкъарин тIварар къабулунив машгул я чи ватанэгълияр. Мукъва-къилийрин, ярар-дустарин хизанра дуьшуьш жезвай тIварариз фикир ганвани куьне? Акатайвал, япарихъ галукъай гъихътин тIвар хъайитIани гуда абур чпин рикI алай веледриз.

Бакуда са лезги хизан чида заз. Ругуд веледдални урус тIварар ала: Светлана, Валентина, Маргарита, Сергей, Владимир, Тимофей. Ихътин инсанри са кар рикIелай ракъурзава хьи, тIвар инсандин жуввал я, адан абур я. ТIварцихъ халкъдин къетIенвални жуввал къалурзавай мана ва лишан хъун герек я. Иер, маналу тIварци вичихъ ялдайвал, акатайвал эцигнавай тIварцини рикI ягъада.

И мукъвара за интернетдай Дагъустандин са сайтинин материал кIелна. Ана чпин милливал квадарзавай этносрикай ихтилатзавай. Мисал яз тIварар къалурзавай. Патан халкъаривай гзафни-гзаф тIварар къачунвайбурун сиягъда лезгийр сад лагъай чкадал алай. И тIварарин сиягъни ганвай: Январь, Февраль, Декабрь, Октябрь, Империял, Кардинал, Сократ, Эдуард, Генрих, Айзек, Гамлет, Исидора, Екатерина... Инжиклу хъун герек туш, регъуь хъун герек я.

Инсандин къиметлувал артухарзавай жигъетар гзаф ава: савадлувал, акъуллувал, жуван халкъдал дамах авун, адан тIвар хкажиз алахъун... Ингъе жуван тIварциелди дамах авунни важиблу я. Кутугай тIварциелди! Кутугай тIварар алани чи веледрал? Абур лезги тирди гележегда гъикI чир хъурай? Къвезмай несилрал чи лезги тIварар агакъариз алакьдани чалай?

Дегъ чIавара лезгийри чпин веледриз анжах лезги тIварар гудай. Абуруз тIвар гузвай югъ хизандин, сихилдин, хуьруьн сувариз элкъведай. Аялдиз вичин тIвар багъаз къаз, адалди дамахиз чир жедай.

Чахъ гзаф шейэр амач. Садбур чавай къакъуднава, садбур чна квадарнава. Амайди тIварар тир, гъабурни негъзавайбур пара хъанва. ИкI фейитIа, затIни амачиз амукъда чун.

Гъар са инсан масабуроз сифте адан тIварци чирда. Кутугай, маналу, миллетдин чIалав къадай тIварци. Ви тIвар вуж я, хванахва? Ви веледрин тIварар? Бес хтулрин?

ƏNİĞ KƏNDİ

Zəngin təbiəti və münbit torpaqları ilə seçilən Qusar rayonunun Əniğ dərəsi burada tez-tez aşkar olunan arxeoloji tapıntılarla alimlərin diqqətini cəlb edir. Bunu çayın sahillərində aşkar edilən qədim yaşayış məskənlərinin qalıqları da sübut edir. Həmin fakt buranın 9 kəndinin: Əniğ, Zindanmuruq, Kuzun, Yuxarı Ləgər, Suvacal, Xuray, Çağar, Çətkün və Ləzənin qədim zamanlardan mövcudluğunu təsdiq edir. Alimlərin mülahizələrinə görə, buzlaşmaya məruz qalana qədər də həmin ərazidə həyat qaynayıb.

Bazardüzünün, Bazaryurdun, Şahdağın qar və buzlarla örtülmüş zirvələrindən axan bulaqlar birləşərək Qusar çayını əmələ gətirir və həmin kəndlərə həyat verir. Buradakı heyvətəməz təbiət mənzərələri və münbit torpaqlar həmin ərazinin qədim dövrlərdən həyat üçün əlverişli olduğunu sübut edir.

Qusar çayının sahilində, hündür dağ yamacında yerləşən Əniğ kəndi Qusar rayonunun qədim və böyük yaşayış məskənlərindəndir. "Azərbaycan" ensiklopediyasında bu kəndin IX əsrdən mövcud olduğu göstərilir. Lakin tarixi mənbələr və arxeoloji materiallar bu kəndin bünövrəsinin IV əsrdə qoyulduğunu və onun VII əsrə kimi mövcud olduğunu sübut edir. IX əsrdə yerli əhali həmin ərazidə

yeni kənd salmışdır və onu düşmənlərdən qorumaq məqsədilə ətrafına daşdan hasar çəkmişdir.

Kənd haqqında bəzi məlumatlara "Abumüslümün tarixi" kitabında rast gəlmək olar. Həmin kitabda X əsrin ləzgi kəndlərindən, o cümlədən Əniğdən və Əcəxürdən danışılır: "Abumüslümün nəslindən olan Xəlil Əcəxürdə, Ramaldan isə Əniğdə məskən salır".

Rəvayətlərə görə kəndin adı Ünüq qalasını tikən alban sərkərdələrindən birinin adından götürülmüşdür. M.M.İxilov özünün 1967-ci ildə Mahaçqalada çapdan çıxmış "Ləzgi qrupunun xalqları" kitabında yazır ki, yerli əhali kəndin əsasının Abukar adlı adam tərəfindən qoyulduğunu deyir. Həmin adla indiyə kimi kənddə 75 ailə mövcuddur. Onlar özlərini "Abukarar" adlandırırlar.

Əniğ barədə bu kənddə arxeoloji qazıntılar aparılır, özü əslən Qubanın Xucbala kəndindən olan tarix elmləri doktoru Cabbar Xəlilovun rusca işıq üzgü görmüş "Əniğ qalası" (1962) və "Qusar rayonunun Əniğ kəndi yaxınlığındakı qədim qəbiristan haqqında" (1965) məqalələrində

bir sıra məlumatlar vardır. Alim kəndin adının "Enix" olduğunu qeyd etmişdir. Qusarlı müəllimlər Nemət Nemətov və Nurmət Zəkiyev də özlərinin "Əniğ kəndi haqqında xatirə" kitabında Əniğ qala-

sının adının Enix hökmdarının adından götürüldüyünü göstərir. Onlar yazırlar: "Enix qalasının dürüst adı haqqında hələ qəti fikir yürütmək mümkün deyildir. Amma güman etmək olar ki, X əsr ərəb tarixçilərinin və coğrafiyaşünaslarının əsərlərində adı çəkilən Abxaz şəhəri burada olmuşdur. Bu cəhətdən Abul-Qasım ibn Hövgəlin Abxaz şəhəri ilə yaxın şəhərlərin arasında olan məsafələr haqqındakı fikirləri də çox əhəmiyyətliyədir. O yazır ki, "Şirazdan Abxaza 2 günlük, Abxazdan Cesamura 12 fərsəh və Cesamurdan Babul-Abvaba 20 fərsəhlik yoldur". Bəzi tədqiqatçılar Abxaz şəhərini Quba ilə eyniləşdirirlər. Lakin Hövgəlin göstərdiyi məsafələr Qubadan çox Əniğ qalasına uyğun gəlir.

N.A.Karaulov (ərəbcədən əsərlərin tərcüməçisi) da Abxazı Quba ilə eyniləşdirməyə çalışır. Onun sözlərinə görə "Abxaz Qubanın yaxınlığında və yaxud Qubanın ərazisində yerləşmiş".

Bəzi müəlliflər "Əniğ" oykoniminin ləzgilərin "qanix" tayfası ilə əlaqəli olduğunu iddia edirlər. Bir neçə mənbədə bu ad "qanex" kimi də göstərilir. Guya sonradan "qanex" "anix"ə çevrilib.

Ləzgi alimi Raciddin Heydərov isə bu kəndin adını gah "Anix", gah da "Anığ" kimi yazır. Onun fikrinə görə, guya kəndin adı dargilərin "inix" və bejtinlərin "onox" sözlərindən yaranıb və "mağara" mənasını verir.

Bütün bu mülahizələr həqiqətə uyğun deyildir. Əvvəla, Enix adlı hökmdarın olması haqqında tarixi məlumatlar yoxdur. İkincisi, Abxaz oykoniminin Quba şəhəri və Əniğ kəndi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Üçüncüsü, ləzgilərin "qanix" adlı tayfası olmamışdır.

Kəndin yerləşdiyi əraziyə gəldikdə isə o, mağaraya oxşamır. Əniğ Qusar çayının sağ sahilində, bu çaya qovuşan

Rek çayının və Kiçik çayın ortasındakı hündür və geniş təpədə yerləşir. Onun haqqında müxtəlif müəlliflər öz dillərinə uyğun şəkildə "Enix", "Qanex", "Aniq", "Əniğ", "Anix", "Anığ" kimi məlumat

versələr də, kəndin əsl adı "Ünüq"dür və əsrlər boyu onu belə adlandırdılar. Azərbaycan dilində bu toponimin dəyişdirilərək "Əniğ" kimi yazılması təəssüf doğurur. 1955-ci ildə görkəmli ləzgi alimi Məhəmməd Hacıyev bu kəndin ləhcəsinə aid sözləri toplayıb nəşrə hazırlayarkən onu məhz "Ünüq" kimi qeyd etmişdir.

Kəndin adının mənasına gəldikdə isə, onu başqa dillərdə yox, buranın sakinləri olan ləzgilərin dilində axtarmaq lazımdır. Güman etmək olar ki, ad ləzgilərin "ünüq" (halqa) sözündən götürülmüşdür. Kənd dörd tərəfdən halqa kimi dağlar, qayalar və çaylarla əhatə olunmuşdur. Elə buna görə də yerli əhali ona bu adı vermişdir. Sonralar q səsi ğ səsinə çevrilmişdir.

Kəndin yaxınlığından tapılmış saxsı qablar, dəmirdən hazırlanmış silahlar, gümüş üzüklər, sırğalar və digər əşyalar buranın qədimliyindən xəbər verir. Arxeoloqların qeyd etdikləri kimi, daş qalxan, nizə, ox-yay və başqa silah növləri yerli ustalar tərəfindən hazırlanmışdır və onlar

Cənubi Dağıstanın kəndlərindən tapılmış silahların eynidir. Üzərində Albaniyanın xaçı həkk olunmuş gümüş üzüklərin ləz-

gilərin xristian dinini qəbul etdikdən sonra hazırlandığı ehtimal olunur. Xaç şəkilləri bir sıra saxsı qabların üzərində də aşkar olunmuşdur. Kənddə indiyə kimi qədim qəbiristanlıq qorunub saxlanıb. Bəzi qəbir daşlarında kufi yazılar var.

Tarixi mənbələrdə Əniğ qalası haqqında bəzi məlumatlar vardır. Həmin məlumatlarda göstərilir ki, sasanilərin Albaniya torpaqlarına hücumları zamanı və eyni zamanda Sasanilər dövləti Albaniyanı öz əsarəti altında saxladığı vaxtlarda Samur çayının sağ sahilində bir çox müdafiə qalaları ucaldılmışdır. "Çıraq qala", "Gillgil çay səddi", "Torpaq qala" və "Ünüq" qala bu dövrdə tikilmiş qalalardır.

Tarixçilərin yazdıqlarına görə, Əniğ dörd tərəfdən müdafiə məqsədi daşıyan qala divarları ilə əhatə olunmuşdu. O dövrdə Şabranla Dərbənd arasında Əniğ qalasından böyük və möhkəm qala yox idi. Tarixi IX əsrin əvvəllərinə aid edilən bu möhtəşəm qala divarlarının eni 2 metr, uzunluğu 3 kilometr idi.

Hazırda kənddə iki yerdə qalanın qalıqları qalmaqdadır. Bir yerdə divarın uzunluğu 20,5 metrə, eni 2 metrə çatır. Başqa yerdə isə divarın eni 2,5 metr, hündürlüyü 6-7 metrdir.

Əniğlilər həmişə tarixi hadisələrin mərkəzində olublar. 1155-1156-cı illərdə kənd əhalisi böyük müsibətlə qarşılaşmış, səlcuqların qoşunu qalanı düz bir il mühasirədə saxlamışdır. Əniğlilər onlara qarşı qəhrəmanlıqla döyüşmüşlər. Belə olduqda səlcuqlar əlavə qoşun gətirmiş, qala divarlarını söküüb, kəndə od vurmuş, mal-qalanı özləri ilə aparmışlar.

1837-ci ildə Quba üsyanı başlananda əniğlilər rus çarizminə qarşı mübarizəyə qoşulmuşlar. Qadir Əziz oğlu burada silahlı dəstə yaradıb Hacı Məhəmmədə yaxından kömək göstərmişdir.

1920-ci ilin sentyabrın 2-də əniğlilər bolşevik hökumətinin əleyhinə birləşib Sablinin və Roqalevin rəhbərlik etdikləri polkları darmadağın etmişlər. Belə faktlar kəndin döyüşkən təbiətli adamları haqqında aydın təsəvvür yaradır.

Monumentallığı və özünəməxsusluğu ilə diqqəti cəlb edən Əniğ məscidi kəndin mərkəzində, onun nisbətən qədim ərazisində, hündür təpədə inşa olunmuşdur. Buradakı mehrabın üstündəki divara ərəb hərfləri ilə həkk olunmuş yazıda məscidin Şeyx Abumüslümün vəsəiti ilə 10 il ərzində, 1911-1921-ci illərdə (1329-1339) inşa edildiyi göstərilir.

Əniğ şeirə, poeziyaya vurğun insanların vətənidir. XVII əsrdə yaşayıb-yaratmış Əniqli Abdulun şeirləri burada dillər əzbəri olmuşdur. Onlardan bəziləri indiki dövrə gəlib çatmışdır. 2004-cü ildə 80 yaşında vəfat etmiş xalq şeir nümunələrinin gözəl bilicisi Hafizat Bağış qızı Sadırova Əniqli Abdulun onlarca şerini əzbərdən deyərdi.

ТІВАР ВИНЕ ЯХЪ

■ Вучиз ятлани, гьар гьилера кьелем кьурла са фикирди заз секинвал гудач: «Базардин ала-кьайрал элячуникди икьван кьулайсузвилерни четинвилер гьалт-завай, садбуру кая-кьея лугьуз шелхвал ийизвай алай аямда кьелдайбуру зи гафарин гьавурда акьадатла?» Акьадай хьиз жеда заз. Халкьдин уьмуьрдин ивирриз кьецІ гузвай крари зи рикІ тларзаватла, маса лезгийрикни кьалабулук кутун тавуна жеч лугьуз фагьумда за.

Гьа икІ, лезги тІвар усаларай са касдин гьакьиндай ван хьайи гафари зи фикирар юзурна. Са шумуд югъ тир а кас рагьметдиз фена. Та-зиятдиз кватІ хьанвайбуру ина-анай гафарзавай. Алаз-алачиз рахаз-вайбуруни авай. Амма са касдини дуьньядилай фенвай итимдиз рагьмет гьана ам рикел хкизвачир. Гьатта хуьруьн гзаф итимарни тази-ятдиз атанвачир.

Зи фикирвилерай кьелна «ам и дуьньядал авачирдай тир, я хтул», – лагьана са акгьсакьалди, – кар-кеспи йифди-югьди эрекь хьун, мярекатда кьал кутун, идал-адал буьгьтен вегьен тир. Садра кьванни лезги я лагьана вичин тІварни итимвал хвейи кас туш. Вичин веледрикни кьени крар ийидай гуьгьуьлар кутурди туш. Ихьтин лезгидикай хьана вучда кьван? Ихьтиндаз кьван гана кланзавайди я. Амма хуьруьн-буру ам кучудна, адет тирвал сур авуна».

ГьикІ ятлани, и гафари бязи лезги хуьрера хьайи крар зи рикел хкана. Садра аял береда зун дидедихь галаз Цалагурдай тІуз яхди Вурвуз фенай. Тамай акьатна физвай рекьин кьерехда кьванерин гьамбар авай. Дидеди чилелай са кьван кьачуна адал гьалчнай. «Вунани гьалча», – лагьанай. «Вучиз?» – жузунай за. «Инал халкьди пис ксар кьван гана кьейиди я...»

Лезгийриз ихьтин адет хьайиди гила за лап хьсандиз кьатІузва. Са шумуд йис вилик Кьурагьрин кьилихь «Зейнабан сур» тІвар алай са кІам акунай заз. Чкадин агьалийри лугьузвайвал, «кьван гана кьейи

Зайнаб» ина кьвалалайгьуз кІамуз аватайди я. Халкьди гьалчай кьванерикай адан винел чьехи гьамбар арадиз атанай. Са шумуд йисар ала-тайла кьвенерин гьамбар амукьна-чир. Чилихь галаз дуьз хьхьана, гел квахьнай. Курагьвийри лугьузвайвал, чи сейли кьхьираг Алибег Фет-ягьова адакай «Лянет» тІвар алай гьикая кьхьенай.

Инсанвилерни лезгивилин тІвар кІвачерик кутазвайбуруз, хайи халкьни хайи чІал кваз такьаз-вайбуруз гьакьикьатдани лянет кьезва. Ватандин Чьехи дяведин йисара Таллиндин комендант хьайи, гуьгьуьнлай гзаф йисара «Дагестанская правда» газетда кІвалахна рагьметдиз фейи, тІвар-ван авай журналист Мегьамед Салигьован уьмуьрдин юлдашди, вичин яшар кьудкьадалай алатнавай эстонви

Хильдади Ахцегьа лагьай гафар гилани зи япара ама: «Зи кьисмет ина хьанва, Мегьамедан ватанда. Эхиратдин кІвални заз масана кланзавач. За рекьидалди Мегьамедан тІвар, лезги тІвар вине кьада».

И гафари зак гагь-гагь кьалабулук кутада. Лезги тІвар хуьзвай ксар тІмил амай хьиз жеда заз. «Хьсан муьмин ксар тІмил хьунивай марифат-гьуьрмет, гьвечІи-чьехи ва маса ерияр квахьзавайвилей белки чи лезгийрин яшамини четин жезватла?» – фикирда за. Бадеди купунилай гуьгьуьнлиз кьелдай дуьа рикел хкведа зи. «Я Аллагь, хьсан ксарин, пирерин, шейхерин гьуьрметдай завал-баладикай вуна хуьх, регьберинни пачагьрин рикел регьим тур, дуьнья секин ва муб-

лагь хьуй».

Мублагьвални кІубанвал патал чахь вири шартІар ава. Чи зурба шаир СтІал Сулеймана лагьайвал: «Чахь буьркьубуруз экуьвилер, би-шибуруз ван жедай япар, кьецІилбу-руз чими кІуртар, рикелни алачир-буруз хьсан шивер, мекьибуруз чими рагь, кьуьзубуруз жегьилвал жагьидай чилер ава. Адан кьадир хьухь.

Чахь Ватан хуьн патал душманар кукІварай кьагьриманар хьайиди я. Абур рикелелай ракьурмир. Чахь вири Кьафкьазда игитвилелни кьегьалвилелди тафаватлу хьайи лезги тІвар авайди я. А тІвар вине яхъ!»

И гафар ван хьайила зи рикІин гьал атІуда. «Са бязибуру ви веси рикелелай ракьурнава, устат», – лугьуз кІанда заз. – «ТІвар вине кьаз-вайбурун, хьсан крарихь гелкьез-вайбурун, халкьдин кьайгьудик квайбурун кьадар тІмил жезва ла-гьайтла, ви суру цІай кьада».

Сулейманан суру цІай кьуна кІанзавачтла, адан хатур аватла, атун-хьфин авай и дуьньядин атла кьил рикелелай ракьурмир, лезгийр! И дуьньяда хьсан гелни хьсан тІвар таз алахьа. Чи чьехи бубайри чаз гайи акьулар рикел хкваш: «Гьахь-дилай элкьемир. Чарадан кьулал яд иличмир. Хайи чилиз Диге ла-гьана жуван диде хьиз хуьх. ЧІал чІатунихь маса гумир. Чарадан фа-вил твамир. Ваз Аллагьди вилер-ни ганва, гьилерни. А вилеривни гьилерив жуван бахт тукьІуьра». Гьа икІ, чи бубайри Аллагьдивай авур тІалабунарни рикелелай ра-кьурмир: «Чи кІвалерни кьар кье-ни ая. Чи акьул гьилий кьахчумир. Чун чал авалат мийир. Чи кьул ичІи тамир».

Аял дидедиз хьайила «мад са лез-ги дуьньядиз атана» лугьуда чи агь-сакьалри. Акьуллу кас рагьметдиз фейила: «Са лезги дуьньядай хьфе-на». Лезги хьиз дуьньядай хьфин патал лезги хьизни яшамин хьана кІанда.

Муьзеффер МЕЛИКМАМЕДОВ

КВЕЗ ЧИДАНИ?

• Дагьустандиз дагьларин уьлк-ке лугьузватлани, адан чилерин анжах 39,9 процент дагьлар я. Чилерин 43 процент дуьзенлу-хар я.

• Тарих тирвал Дагьустандин чилерал 20 гьукумат хьанай.

• XI виш йисан эхирра Абу Бекр Мегьамед ибн Муса ад-Дербенди ал-Лезгиди арабдалди кьхьенвай «Райгьан ал-хакаик ва бустан ад-дакаик» тІвар ганвай трактатда кьалурнавайвал, XI виш йисан эхирра чи чилерал кагьаз, ипек, запун гьасилза-вай, балугьчивални дерзичи-вал вилик фенвай. Чахь гьакІни мублагь никІер ва багьларни авай, малдарвал вилик финиз хьсандиз фикир гузвай.

• 1239-йисуз Дербент вичин гьилик кутур Баты хандин 60 агьзур кьушунди Рича хуьр кьаз кІанз лезгийрихь галаз 25 юкьуз женг чІугунай. Хуьр итимрихь галаз санал дишегьлийри, кьуь-зубуру ва аялрини хуьзвай. Агьзурралди монгол аскерар яна кьейи ричавийри эхирдалди женг чІугунай ва ягьунра абур вири гьелек хьанай. Рича кьур-ла монголри хуьруьз цІай яна канай.

• 1788-йисан октябрдин вацра Абд ал-Хая чин куьчарнавай, Ахцегьай жагьанвай хроно-графда лезгийрин XVIII виш йи-сан тарихдиз талукь гзаф кьи-метлу делилар гьатнава.

Ина лезгийри урус чапхунчий-рин аксина чІугур женгерикай-ни кьхьенва. 1729-1730-йисара Бутхуьруьн ва маса хуьрерин агьалийри абурухь галаз кьати женгер чІугунай. 1730-1731-йи-сара урус пачагьдин кьушунри Куьре вилайтдин Испик, Салиян ва Шандакь хьтин чьехи лезги хуьрер цІай яна канай.

• 1859-йисуз урусри Дагьус-тандин машгьур кьагьриман Имам Шамил кьуна урусатдиз тухвайла адавай жузунай: «Ваз нихь галаз гуьруьшмиш жез кІанзава?» Ада сифте яз генерал А.П.Ермолован тІвар кьунай ва абур гуьруьшмишни хьанай. Марагьлу я хьи, урус пачагьди шамилаз Ермолова кьачурдалай пара пенсия тайинарнай.

САДЫКЪИДИ КХЪЕНАЙ

Вичин иервилер суракьар вириниз чкІанвай Гуьлсуьм бике Дагьустан-дин гилан СтІал Сулейман район-дин КІварчагьрин хуьрай тир. Кь-арахаг бегдин руш тир ам бубадин гьукумдалди Куьре ханлухдин гьа-ким Аслан хандиз гьуьлуьз фенай. Са кьадар вахтундилай гьакимди вичин дуьнья дегишарнай. Аслан хан кьейила адан рухвар Мегьамед Мирзени Мегьамед Нуцал гьеле гь-вечІи аялар тирвилей ханлух Гуьл-суьм бикеди идара ийиз хьанай.

Чи сейли алим Гьалиб Садыкьиди малумат гайивал, Гуьлсуьм бике ви-чихь гзаф алакьунар авай хан тир. Ада са шумуд хуьре мектебар ва мискІинар эцигиз тунай. Налогрин кьадар тІмиларнай. Хуьруьнвий-риз цанар цадай чилер ганай. Ам вириниз адалатлу хан хьиз сейли хьанай.

Гьалиб Садыкьиди Гуьлсуьм би-кедин алакьунрикай хабар гузвай са документ винел акьуднай. А документда кьалурнавайвал, Да-

гьустандай Мекке шегьердиз Гьа-ждал физвай Дагьвийрал Дамаск шегьердивай кьибледихь са кьадар мензилда кьарачи арабрин клеретІ-ди гьужумнай ва абурув гвай шейэр кьакуьднай. Дагьвийри Дамаскдин гьакимдиз гьикьван арза-ферзе аву-натлани хийир хьаначир. Эхирни да-гьвийри лезги хан Гуьлсуьм бикедиз гьанай шикаят ракьурнай. Гуьлсуьм бикеди Дамаскдин гьукумдарривай дагьвийриз куьмек гун тІалабнай ва адан тІалабун кьилиз акьатнай.

QARABULAQ

Oğuz rayonundan 36 km cənubda, Türyan çayının sağ sahilində, dəniz səviyyəsindən 550 m hündürlükdə, üç tərəfi dağlarla əhatə olunmuş bir kənd var – Qarabulaq.

Əhalisinin əkinçiliklə və maldarlıqla məşğul olduğu, inzibati cəhətdən Böyük Söyüdlü kənd bələdiyyəsinin tərkibinə daxil olan bu kənd təmiz havasıyla, gözəl təbiətiylə, səmimi və zəhmətkeş insanlarıyla tanınır.

Kəndin qədim yurd yeri indiki Filfilli kəndinin yaxınlığında olub, o zamanlar Molla Qarabulaq adlanıb. “Qarabulaq” sözü daim çağlayan, bol sulu bulaq mənasını verir.

Dağ çayı daşaraq vaxtaşırı əhalinin təsərrüfatlarına zərər verdiyinə görə XX əsrin əvvəllərində insanlar bu yeri tərk edib Xoşkaşen adlanan yerə köçməyə başladılar. 1937-

1939-cu illərdə bu köç kütləvi xarakter aldı. Qarabulaqlıların burada məskunlaşması səbəbiylə həmin yer Qarabulaq adlandırılmağa başladı. Tarixi mənbələrdə “Xoşken” V əsrdə yaşamış alban ruhanisinin adı kimi göstərilir. “Şen” isə oba, kənd mənasındadır. Bu ərazidə qədim Albaniyanın nişanələrinin, izlərinin indi də qalmaqda olması həmin fikrin həqiqətə uyğunluğunu bir daha təsdiq edir. Buna misal olaraq kənddə iki yerdə təsadüf olunan qədim alban abidələrini göstərə bilərik. Yaxşı olardı ki, bu abidələrin tarixi araşdırılsın.

864 nəfər əhalinin yaşadığı, 198 təsərrüfatın mövcud olduğu bu kəndin əhalisi ləzgilərdir. Onlar zəhmətkeşliyi və qoçaqlığı ilə ad qazanıblar. Hələ İkinci Dünya müharibəsində kəndimizin demək olar ki, hər evindən bir nəfər iştirak et-

miş və cəbhədə böyük şücaətlər göstərmişdir. Əliyə yaxın şəxs bu davadan geri qayıtmamışdır.

1979-89 cu illərin Əfqanıstan müharibəsi də bu kənddə öz acı izini qoymuşdur. 1986-cı ildə 19 yaşlı Qarabulaq kənd sakini Əjdər Yaqub oğlu Mahmudov bu müharibədə canından keçmişdir. O, ölümündən bir il sonra “Qırmızı ulduz” ordeni ilə təltif olunmuş və oxuduğu məktəbə onun adı verilmişdir. Məktəb bu gün də onun adını daşıyır.

İkinci Qarabağ savaşında kəndimizin bir neçə igid oğlu qəhrəmancasına vuruşmuş, medallarla təltif olunmuşdur. Kəndimizi respublikamızda və onun hüdudlarından kənardə laiqincə təmsil edən alimlərimiz, dəyərli ziyalılarımız hamının fəxridir.

Bəli, Qarabulağın ən böyük sərvəti onun insanlarıdır. Ona görə də kəndimizin gözəl mənzərələrindən, adı dillər əzbəri olan Qızılqayasından, təmiz havasından deyil, insanların bəhs etdim. Təəssüf ki,

kəndin sosial və mədəni həyatı ürək ağrıdır. Uzun illər burada fəaliyyət göstərən kitabxana, tibb məntəqəsi, poçt idarəsi də, zaman keçdikcə sıradan çıxmış və nəhayət, fəaliyyətini dayandırmışdır. Müasir tipli, yaraşlıq, yaxşı təchiz olunmuş yeni məktəbimiz olsa da, burada ana dilimiz olan ləzgi dili tədris edilmir. Kəndə yol çəkilsə də, kənddaxili yollar bərhad vəziyyətdədir. Su çəkilsə də, hələ də ondan istifadə edə bilməyən sakinlər var. Bütün bunlar isə ucqar bir dağ kəndi üçün mühüm məsələlərdir. Ümid edirəm ki, bu problemlər öz həllini tapacaq. Ə.Məmmədخانının da dediyi kimi: “Yox, bu cür davam edə bilməz! O gün gələcəkdir! Günəş doğacaq, qönçələr açacaqdır”.

Əfsər ABDULLAYEV,
Oğuz rayonu, Qarabulaq kəndi

TARİXİN İZİ İLƏ

İLK TƏRCÜMƏLƏR

Qafqaz xalqları arasında ilk dəfə ləzgilər islam dininə dair kitabları ləzgi dilinə tərcümə etmişlər. Hələ XIII əsrdə ərəb müəlliflərinin “Kitab əl-İmam əş-Şafii” və “Muxtasar fi furay əl-Şafiyia” kitabları ləzgiyə tərcümə olunmuşdur. “Quran”ın ləzgiyə ilk tərcüməsindən 250 ilə yaxın vaxt keçir.

XII əsrdə ərəb ölkələrində ləzgi alimləri İmam Sədrəddin Süleyman əl-Lakz və Musa ibn Yusuf ibn Hüseyin əl-Lakz hüquqa, ərəb dilinin qrammatikasına və fəlsəfəyə dair kitabları ilə məşhurlaşmışlar.

XIX əsrin görkəmli ləzgi alimi, Qafqazda müridizmin banisi Əşşeyx əl-Mürşüd Muhammad əfəndi əl-Yaraği, həmçinin “Asari Dağıstan” kitabının müəllifi, alim və şair Mirzə Həsən əfəndi ibn Hacı Abdullah əfəndi əl-Alqadari əl-Dağıstani ərəb dilində qiymətli əsərlər yaratmışlar.

Təsədüfi deyildir ki, Qafqazda ərəb dilinin ən yaxşı biliciləri ləzgilər olmuşlar. Ona görə də Cənubi Dağıstandakı Yarağ kəndinin mədrəsəsi Qafqazda ərəb dilinin

akademiyası sayılırdı və XIX əsrdə ərəb ölkələrinə getmək istəyən digər xalqların nümayəndələri burada təhsil alır, ərəb dilini mükəmməl öyrənib sonra səfərə çıxırdılar.

XVI-XIX əsrlərdə 60-dan çox ləzgi şairi ana dili ilə yanaşı ərəb dilində də gözəl əsərlər yaratmışlar.

LƏZGİLƏR HAQQINDA

Məşhur alman alimi R.Erkert 1877-ci ildə Leypsiqdə çap etdiyi “Dağıstan və onun xalqları” kitabının XII fəslini ləzgilərə, Cənubi Dağıstana, Axtı şəhərinə və Samur vadisinin kəndlərinə həsr edib. Müəllif həmin fəslin bir yerində yazır: “Samur çayının sahili boyu şimal və cənub vilayətlərini başdan-başa gəzdirdim və bu ölkəyə, onun əhalisinə yaxşı bələd oldum... Bu yerlərin gözəl təbiəti və qədim tarixi var.

Çoxsaylı xalq olan ləzgilər səmimi, sülhsevər, öz yurdunu və dilini sevən, qonaqpərvər, mərd, düzlüyü sevən, zəhmətkeş, kənf təsərrüfatı ilə yaxından məşğul olan insanlardır”.

DAHİLƏR

Dünyanın böyük yazıçılarından sayılan Homer və Sokrat ömürlərində bir xətt belə yazmamışlar. Onlar öz əsərlərini yadlarında saxlayır və şifahi surətdə yayırmışlar. Çünki nə Homer, nə də Sokrat nə yazı bilir, nə də oxuya bilirmiş.

Qoca çağında Sofoklu öz doğma oğlu kəmağıllıqda ittiham edərək məhkəməyə verir. Məhkəmədə Sofoklu cavab əvəzinə özünün təzəcə yazdığı “Kolonlu Edip” pyesini hakimlərə oxuyur və birçə onu əlavə edir ki, əgər əsər onların xoşuna gəlməsə, tərəddüd etmədən onun kəmağıllığı barədə hökm çıxara bilərlər.

Əsərdən aldıqları zövqdən özlərinə gələ bilməyən hakimlər yerlərindən sıçrayaraq məşhur dramaturqa dərhal bəraət qazandırirlər.

Ata mirası üç qardaş arasında bölünərkən Demokrit öz payını götürərək uzaq ölkələrə səhayətə çıxır. O dövrün bütün elmlərini mükəmməl öyrəndikdən sonra yoxsul vəziyyətdə doğma şəhəri Abderə gəlir. Abder qanunlarına əsasən onu ata sərvətini dağıtdığına görə məhkəməyə verirlər. Ancaq Demokrit öz dərin məzmunlu nitqi ilə

ata sərvətini elmə xərclədiyini sübut edərək bəraət qazanır.

“Ceyn Eyr” romanının müəllifi Şarlotta Bronte qadın olduğuna görə Karera Bell kişi adını özünə təxəllüs seçmişdir. Buna səbəb tənqidçilərin yazıçı qadınlara inamsızlığı olmuşdur. Şarlottanın bacıları Emili və Anna da belə hərəkət etmişlər. Nəticədə üç bacının yerinə üç qardaşın – Karrera, Ellisa və Aktona Bellin əsərləri çapdan çıxmışdır.

Dünyanın ən məhsuldar dramaturqu ispan yazıçısı Lope de Veqa sayılır. O, 83 illik ömrü boyu çoxlu roman, novella və 800 səhnə əsəri yazmışdır. Bunlardan 500-ü indi də məşhurdur.

“İndiana” romanının müəllifi Jorj Sandın əsl adı və soyadı Avrora Düpen, ərə gedəndən sonra isə soyadı Düdevan olmuşdur. O, əvvəl Blez Bonnen imzası ilə yazmışdır (Uşaqılıqda dost olduğu bir dülğərin adıdır). Sonra “Roz və Blans” romanını birgə yazmış yaxın dostu F. Sandonun adını özünə təxəllüs seçmişdir. Daha sonralar isə Jorj adı ilə məşhur Sand olmuşdur. Çoxları onun qadın olduğunu bilsə də, “cənab Jorj Sand” deyə çağırırdılar.

САМЫЕ ДОБРЫЕ ЛЮДИ МИРА

ПРИНЦЕССА ДИАНА

Эта женщина в своё время стала символом доброты и скромности. Титул принцессы Великобритании помог Диане изменить к лучшему жизни мил-

лионов людей. Диана – принцесса, которая влюбила в себя мир.

Говорят, что в детстве будущая принцесса была застенчивой девочкой, которой было страшно выйти к доске и что-то рассказать на публике. Она робела, когда учитель задавал вопрос. После учёбы Диана пошла работать на скромную должность помощника воспитателя в детский сад. Скоро девушка встретила принца Чарльза, и как в сказке – вышла за него замуж, став принцессой.

За Дианой следили люди всего мира. Она была со всеми мила и учтивая. Кроме того, после замужества стала помогать людям. А когда общественность узнала об изменах Чарльза, леди Ди не замкнулась в себе и не озлобилась. Напротив – она развернула масштабную благотворительность по всему миру. Диана возглавила почти сотню благотворительных фондов. Она вела активную борьбу со СПИДом, направляя деньги на разработку лекарств. Принцесса жертвовала в детские дома, Красный крест, строила больницы.

Самым запоминающимся успехом стал тот, который Диана уже не успела увидеть. Незадолго до смерти она организовала кампанию о запрете противопехотных мин. Это случилось после визита леди Ди в Анголу, где местные жители постоянно подрывались на снарядах. В знак протеста принцесса сама прошла по мин-

ному полю. Диану поддержали. Её идея даже получила Нобелевскую премию Мира. Но к тому моменту «королева сердец» уже разбилась в автокатастрофе.

ДАШРАТХ МАНДЖХИ

Родился Дашратх в 1934 году, стал крестьянином. Юноша с детства был приучен работать в поле и обрабатывать каменистую почву. Затем нашел он и свою любовь. Девушка по имени Фалгуни Деви стала его супругой, и молодая семья начала жить в родной деревне и вести собственное хозяйство.

Однако счастье молодых людей длилось недолго. Фалгуни тяжело заболела, и ей понадобилась помощь врачей. Дашратх вызвал бригаду скорой помощи, но пока машина ехала в отдаленный поселок, девушка умерла. Влюбленный юноша не находил себе места от горя. В этот момент он поклялся, что больше никто в его деревне не погибнет из-за несчастной горы. Он в одиночку решил построить прямую дорогу через гору.

22 года он каждый день отправлялся на место своей новой работы и потихоньку прорубал дорогу в скалах. Работал он с 1960 по 1982 год, и в результате продолбил в скале проход длиной 110 метров и шириной около 9

метров. В результате получилось, что прямой путь до цивилизации составил всего один километр вместо семидесяти! На открытие новой дороги пришли сотни человек, так как теперь не только деревня Гехлор, но и несколько окрестных сел получили доступ к ближайшему горю.

Дашратх Манджхи стал сначала местной знаменитостью,

а затем и героем, известным по всей Индии. О нем были написаны несколько книг и в 2015 году создан фильм «Манджхи – человек горы». Правда, сам герой до премьеры не дождался. Дашратх умер от рака в 2007 году, в возрасте 73 года. В признание заслуг этого человека власти штата Бихар организовали и оплатили его похороны. А еще через несколько лет дорогу, которую он построил, благоустроили и даже положили на нее асфальт. Местные жители называют ее «Дорогой Дашратха».

МАТЬ ТЕРЕЗА

Настоящее имя – Агнес Бонджиджу. Агнес родилась в семье

албанцев. Отец девочки рано умер. А мать после смерти мужа взяла на воспитание ещё и шестерых сирот. Возможно уже тогда будущая служительница церкви увидела особый смысл в помощи другим.

Тереза – это имя дали девочке после крещения – всегда знала, что хочет быть монахиней. Она говорила, что во многих видениях видела Бога и разговаривала с ним. Так однажды в Индии, по велению своих видений, Мать Тереза сняла монашескую одежду и пошла помогать людям.

Легендарная священнослужительница обладала огромным даром убеждения и невероятной энергетикой. Ей покровительствовали большие чиновники и другие влиятельные люди. Благодаря этой помощи и пожертвованиям Мать Тереза открывала фонды, больницы и хосписы по всему миру. Самая известная монахиня прожила почти 90 лет.

А после смерти католическая церковь признала Мать Терезу святой.

Сегодня деятельность этой величайшей женщины подвергается многочисленной критике и нападкам. Но, как говорится, красота в глазах смотрящего. Закончим статью знаменитой фразой Матери Терезы «Хочешь укрепить мир во всём мире? Иди домой и люби свою семью».

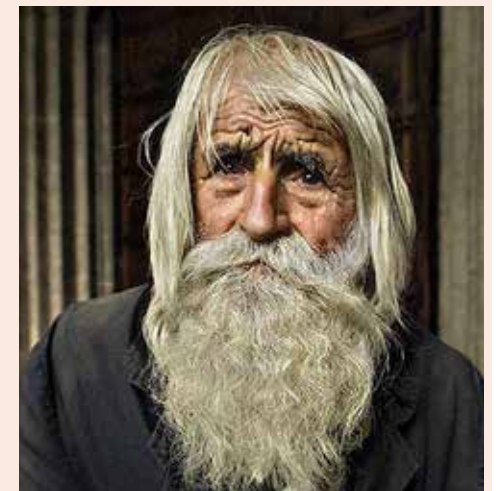
ДЕДУШКА ДОБРИ

Добри Добрев – дедушка из Болгарии. Старик потратил тысячи долларов на благотворительность. А сам многие годы жил на государственную пенсию и просил милостыню на улице.

Дедушка Добри прожил длинную и разную жизнь. Он женился, воспитал детей. А на старости стал ездить из своего родного села в Софию собирать подаяние. Все деньги он отдавал на благотворительность. Добри Добрев собирал огромные суммы на храмы, а сам ходил в лаптях. Так, за много лет своих стараний Добри подарил на восстановление храмов больше 80 000 левов. Это около 46 000 евро. А ещё старик оплачивал коммунальные счета детских домов.

Известно, что во Второй Мировой Добрев потерял слух из-за разорвавшейся бомбы. Но на своё здоровье этот человек не потратил ни лева из собранных денег. Даже одежду шил сам и носил самодельную обувь.

Умер дедушка Добри в возрас-

те 103 лет. И к этому моменту стал современной легендой Болгарии.

ФАГЪ УМИЗ ГУДАЙ КРАР

АЛИМДИН ВЕСИ

Машгур лезги алим ва шаир Гасан Алквадарвиди ихътин веси авунай:

«Зи кьилин кьванцел кхьихъ: «Зулумдик квай зи халкъ са юкьуз азад жеда». За риклин сидкьидай жуван халкъдиз лугъуз ва,

жезмай кьван илим чира, урус яни, чувуд яни килиг тавуна, гьар са инсандин гьурмет къазанмиша. Куьн идара ийизвайбуруз ялтавал мийир. ТахьайтIа, куьне кьез гьурмет

хьийидач. Гьар са миллетдихъ галаз дуствал ая ва вилик алад.

За квевай тIалабзава, зи играми хизан, зи гилан ва гележегдин веледар, хьсан кьилихар авайбуурал ихтибар ая. Диде-бубадиз гьурмет ая, тахьайтIа, дувандин вахтунда куьн азабдик акатда. Аялрин кьайгьу чIугу, абуруз герек тир чирвилер це, кьуй абурухъ гьарадахъ кIвалах хьурай, кьуй абур чIехи камаралди вилик фирай.

Зун кьейила, Аллагъдиз дуьа ая, кьуй ада зи гунагърилай гьил кьачурай, гьим атайтIа: аял гвай дишегъли, кесиб кас, виридаз садакьа це.

Муькуь халкъарихъ галаз санал яратмишдайбурукай хьухъ. Кьуй чилин винел вири инсанар ислягъвилелди яшамиш хьурай. Кьуй чи жергейра хаинар амуьк тавурай».

ГЪАЖИДИН ТIАЛАБУН

Садра Гъажи Зейналабдин Тагъиев гзаф багъалу фйитунда ацукьна вичин Мердаканда авай кIвализ физвай.

Крар хьсан яз адан кефини кьумбар тир. Садлагъана адаз да кIардай Ахунд Абутураб агъа вичин цIуру фйитунда аваз физ акуна. Фйитунчидиз эмир гана: «Вач, Ахунддиз лагъ, зи кьилив атурай».

Ахунд атана ва абур санал Гъажидин фйитунда аваз, инихъай-анихъай

ихтилатар ийиз-ийиз рекъе гьатна. Гъажи Абутураб агъадивай жузунна: «Агъа, вуна гьикI фикирзава, лагъ кван, и мал-девлет зи гьилий акъатун мумкин яни?» Абутураб агъади жаваб гана: «Гъажи, вун Меккедиз зияратдиз фена, ваз къадар-къисметдин чIурукIавал тийижиз туш. Ингъе Аллагъдиз кIан хьайитIа ада са легъзеда вири мал-девлет вавай вахчуда...»

Алатай асирдин къад лагъай йисара фабрикаяр, мяденар ва имаратар адавай вахчуна вири халкъдин мал авурла, Гъажи яшамиш жен патал вичин Мердаканда авай кIвализ куьч хьана. Ана Абутураб агъадин гафар адан рикIел хтана. «Адан гъвечIи тупIуз чизвай кьван зи кьилиз чизвач», – лагъана Гъажи ва вич Абутураб агъадин кIвачерикай кучукун тIалабна.

ШАГЪЛАР АЛИРЗАЕВАН ЭСЕРАР

Уьнуьгъа магъле

Бадени хтул

КIири Буба

ДЕРБЕНТДИКАЙ

Къафкъаздин виридалайни къадим шегъеррикай тир Дербентдикай эхиримжи йисара са шумуд хроника винел акъатнава. Лезгияр яшамиш жезвай Кьиблепатан Дагъустандай жагъанвай эхиримжи хроникади Дербентдихъ галаз алакьалу тир са делил мад гьилера тестикьарзава.

VIII виш йисарин эхирра чкадин алмир арабдалди туькIуьрнавай хроникади Дербентдикай икI кхьенва: «Вишни пудкъанни цIупуд лагъай йис (милладин тарихдалди 789-90 й. ред.) алуькьайла Гъарун Рашида Гьуьзейм ибн Гъазим вичин кьушунни галаз рекъе туна. Ада Дербентдин чкIанвай чкаяр гуьнгуьна хтуна, иниз авахъна кьезвай яд гъана, са шумуд чкадал муькьвер эцигна, Дербент авадан авуна. Пис крарал машгъул тир ксар Гъарун Рашидан кьилив ракъурна.

Гъарун Рашид вич Дербентдиз атана, аваданвал авун патал гзаф крар кьилиз акъудна. Ада Дербентдиз цин хулар гъана, регъвер эцигиз туна,

гзафни-гзаф багълар ва салар кутун меслят акуна.

Ада хулар михьун, гуьнгуьна хьун патал харж (такъатар) никIерайни багъларай жезвай къазанжидикай кьачун тIалабна. Ада лагъана, Дербентдин агъалийри регъверин харж гана кIанзавач. Абур гуьнгуьна хтун патал такъатар (харж) никIеринни багъларин къазанжидикай кьачуда.

Гъар магъледа мискIинар ва гьамбарханаяр эцигна. Дербент гзаф авадан шегъер хьана. Гъарун Рашид Халифатдин меркездай Дербентдиз атайла шегъердин вири агъалияр кIватIна абуруз гзаф акъуллу меслятар гана».

Тарихчийри кхьизвайвал, 786-809-йисара Халифатдиз регъбервал гайи халиф Гъарун ар-Рашида Дербентдин кесибар хуьн патал никIерин, саларин ва багъларин къазанжидикай кьилди пул чара авун меслят акунай.

Тамилла БЕКЕРОВА,
Дагъустан Республикадин
Дербент шегъер

ЛУТКУНВИЙРИВАЙ ЧЕШНЕ КЪАЧУН

Играми редакция! За и чар душшуьшдай кхьенвайди туш. И йикъара зун са лезги хуьре хьана. Заз адан тIвар къаз кIанзавач. Чи чIехи ва къадим хуьрерикай я. Хуьруьн бязи чикIизвай кIвалер, чала-чухур квай рекъер, аявал техийзмай чкаяр акурла зи рикI тIар хьана. «Инсанри вучиз чпин хайи хуьруьн кьайгъу чIугвазвач? Чпелай алакьдайвал вучиз рекъер авадан ийизвач?» – лугъуз фикирна за.

Са гафни авачиз, инсанрин игъти-жар къвердавай пара жезвай гилан девирда кьил хуьн са акъван регъят кар туш. Гьилиз мажиб къведай майишатдин кIвалах, хийирлу маса кар-

кеспи, машгъулат тахьайла инсанри нагъакъан маса крариз кьил язва. КIвалах авачирвилай гзафбур Урусатдихъ алатзава. Анани чи жемьтдиз са масакIа килигзава. ГьакI хьайила, чна хуьрерин жегъилар чкайрал машгъуларуникай, абуруз кар-кеспидал машгъул жедай шартIар арадиз гьуникай фагъумна кIанзава.

Къайгъу чIугуртIа, чавай чи хуьрер чешнелу хуьрериз элкъуьриз жеда. Са мисал гъиз кIанзава. 2018-йисуз зун Дагъустан Республикадин Ахъцегъ райондин Луткун хуьре хьанай. Ана 4000-дав агакьна агъалияр яшамиш жезва. Гьукуматдин патай кьайи-гьударвал тIимил яз акурла, хуьруьн

агъалийри ва администрацияди чпин кьуватдалди ина са къадар крар кьиле тухвана, хуьруьн майишат кIвачел акъалдарна, клуб гуьнгуьна хтуна, жегъилриз спортдихъ галаз машгъул жедай шартIар арадиз гъана, медениятдинни яшайишдин месэлайрин кьайгъу чIугуна. Са гафуналди, луткунвийри чпин кьилиз чара акуна.

Хуьруьн администрацияди, ветеранрин советди, клубдин, ктабханадин, мектебдин кIвалахдарри аялрихъни жегъилрихъ галаз ахлакъдин сергъятра хуьдай хьтин серенжемар кьиле тухузва. Гъа ихътин крар сеbeb яз Луткунрал ахлакъдин, гъвечIи-чIехи чир хуьнин, халкъ-

дин хьсан адетар хуьнин, зегъметдал рикI хуьнин жигъетдай чешнелу хуьр тIвар акъалтнава.

Ша чна луткунвийрин тежрибадикай менфят кьачуна чи хуьрерин кьайгъу чIугван. Абур жуван кьуватралди чешнелу хуьрериз элкъурунин гьерекатдик кьил кутан. «Самур» газетди и месэладикай гегъеншдиз кхьенайтIа, чи рикIяй жедай. «Самурдин» «Чи хуьрер» рубрикадик кваз чапзавай макъалаяр гзаф марагълубур я. Гила «Чешнелу хуьр паталди» рубрикани кардик кутуртIа хьсан жедай.

Фируза АГЪМЕДОВА,
Къуба район

“САМУРДИН” МЕКТЕБ

Чи классикар

МИГРАГЪ КЪЕМЕР (XV ВИШ ЙИС)

Чи литературада вичин яратмишунралди тафаватлу жезвай зурба селяткарикай садни Миграгъ Къемер я. XV виш йисан эвел килера яшамаш хъайи Къемер Дагъустандин Миграгъ хуьре дидедиз хъана. И хуьруз селяткарин, шаиррин макан лугъуда. Гъеле Къемерал къведалди ина са шумуд шаир хъанай. Амма абурун арада виридалайни вини дережада авайди Къемер я. Ашукърин манирай чаз малум тирвал, Миграгъ Къемер “Мазан” лаклаб алаз машгъур хъанай. “Мазан” лезгидалди ашукъ лагъай члал я.

Миграгъ Къемер девлетлу хизанда дидедиз хъана. Адаз араб члалалди вичин вахтунин виниз тир дережадин чирвилер къачудай мумкинвал хъана. Руша вичи тукъуьрай эсерар араб гъарфаралди кхъидай ва бубадин чуьнгуьрдихъ галаз мярекатра, мелера лугъудай.

Щерид йиса авайла, Къемераз кесиб гада Султали клан хъана. Бубадиз и кардикай гзаф хъел атана ва руш адаз гудайвал хъанач.

Султалани Къемер хуьрай экъечина, катдай меслятдал атана. И кардикай гъикл ятлани хабар хъайи кавхади вичин мукъва са касдин квахъай мал Султалиди чуьнуьхна лагъана, ам хуьрай Яхулиз суьргуьн авуна. Бубади Къемер пабни аялар авай кавха Шихмурадаз гана.

Дердери гацумарай Къемера кузни-хъукъуз тукъуьрай эсерар сиверай-сивериз физ, клел-кхъин

чидай ксари чпин клвалла кхъиз, лезги халкъдин арада чклана, иллаки мазанрин мецера гъатна. Абурукай са къадарбур чални агакънава.

Миграгъ Къемеракъай халкъдин арада ихътин са риваят ава: Садра Яран суварин вилик Миграгъа са варлу дишегълиди халичар хразвайбурун мел тешкилна. Иниз са шумуд дишегъли мазандиз, гъаклни Къемераз эвернай. Мярекатда мазанри чпин арада гъуьжетунар ийиз эгечлна. Абурукай сада секиндив ацукънавай Къемераз лагъанай:

*Рикъевайди лугъун тийиз,
Руш, дидеди ханачни вун?
Ашкъидикай шел-хвал ийиз,
Чун хъиз мегер каначни вун?*

Къемера ихътин жаваб ганай:

*Рикъевайди талгъайтла, руш,
Мазан Къемер хъанач хъи зун.
Ашкъидикай хабар тежес,
Къайи къван яз ханач хъи зун.*

Ахпа гъуьжетунар давам хъхъанай. Вири мазанриз уфтан хъайи Къемера югъ жедалди шиирар лагъанай. Адан члалари вири гъейран авунай ва гъавилай садзани вичин клвализ хъфиз клан хъаначир. Мел мадни къве юкъуз давам хъхъанай. Къемера пуд юкъузни пуд йифиз галатун тийижиз, чуьнгуьр ягъиз шиирар лагъанай. Са шумуд юкъуз давам авур ихътин гурлу мелериз гъуьгуьнлай халкъди “Къемеран мелер” лагъанай ва гъа идалди чехи селяткарин твар мецера

гъатнай. Къемера вичин шиирар бендер хъиз лагъанай. Шаирдин са шумуд шиир “Лезгийрин революциядин вилик квай девиррин литература” (Магъачкъала, 1990) ктабда ганва. И шиирар машгъур ашукъ ва шаир Шиназ Гъезерчидивай 1961-йисуз кхъин хъувунвайбур я.

Агъадихъ чна Миграгъ Къемеран халкъдин мецера гъатнавай са шиир гузва.

ИШЕХЪ, КЪЕМЕР,
ЧУЬНГУЬРД СИМЕР

*Акъала вил – аклана рагъ,
Алатна зи жегъил тир чагъ;
Фена чина авай шафагъ,
Ишехъ, Къемер, чуьнгуьрд симер.*

*Япалухдин къармахда нуькл
Гъатна, гила гъал хъурай гъикл?
Аман, зи рикъ я хъи гъарикл!
Ишехъ, Къемер, чуьнгуьрд симер.*

*Хъанва гила эхир-пехир,
Югъ я няни: тлая нехир?!
Шихмурадаз я вун чехир,
Ишехъ, Къемер, чуьнгуьрд симер.*

*Хъанач ваз бахт и дуьнеда,
Сад – балкландал, сад – тияда.
Ви цуьл амач хъи таяда,
Ишехъ, Къемер, чуьнгуьрд симер.*

*Аюх яни, им са ахвар, –
Гъавурда тур зун, чан вахар.
Вили клвадриз рикъин накъвар,
Ишехъ, Къемер, чуьнгуьрд симер.*

Рикиел хуьх!

Лезги члала инкарвилдин суффикс вири дуьшуьшра анжах ч гъарфуналди кхъида. Месела, *жедач, къведач, недач, фидач*. Ихътин гафар ш гъарфуналди *жедаш, къведаш, недаш, фидаш* хъиз кхъидач.

Х ва хъ префиксар глаголди хъ арада маса артухан гъарф авачиз акал жеда. Месела, *фин, хъфин, хъфида; хъун, хъхъун, хъжеда* ва мсб.

Эвел киле ачух сес авай атун глаголди хъ префиксар акал хъайила, киле авай а гадар жеда: *атун-хтун, хтана; авун* глаголдин киле авай а гъарф у-диз элкъведа: *авун-хъувун*.

-Лух суффикс анжах пуд гафуна гъ-далди кхъида: *къуллугъ, пачагълугъ, сагълугъ*. Амай вири дуьшуьшра х-далди кхъида. Месела, *гъамишалух, къумлукъ, къамишлукъ* ва мсб.

Хъиз, ман, жал, де, къван, тлун, хъи клусар вири дуьшуьшра маса гафарихъай чараз кхъида. Месела, *ракъуни хъиз, ша тлун, де лагъ кван, къачу ман* ва мсб.

Тлуз послелог гъамиша чараз кхъида. Месела, *дагъдай тлуз, хуьрай тлуз* ва мсб.

Лезги гафарин къурулушда муьжуьд жуьредин морфемаяр жеда: дувул, диб, суффикс, префикс, инфикс, циркумфикс, постфикс.

Циркумфикс къадагъадин суффиксди дувул вичин юкъва тун я. Циркумфикс лезги члала, алатай вахтариз хас амукъа яз, са шумуд гафуна дуьшуьш жезма: *ми-йи-р; ми-же-р; ми-фи-р*. И формайра къадагъадин суффиксди дувул вичин юкъва тунва. Гегъиг: *ийи-мир; же-мир; фи-мир*. Чи нугъатра ихътин гафар мад ава: *ма-гур; ме-къве-р* ва мсб.

СУЛЕЙМАНАН МЕСЛЯТ

■ Садра Стлал Сулейман мугъмандив физвай. Клелед никлерив агакъайла, адаз ник дигизвай лежберди вичин шиир лугъузвай ван хъана. Амма лежберди шиирдай гафар гадариз къацлар акъудзавай. Сулеймана лежбердин патав фена, адаз салам гана, ахпа жузун-кажузун авуна:

– Гила, стха, пер зав гице. Жува ял ягъа, за ник дигида.

Сулеймана инлай анлай пер къагъиз, ник чурукла дигиз акурла лежбер клвачел акъалтна:

– Яда, Сулейман, вахъ вуч хъанва? Хизан сагъ хъайиди, вун хъсан лежбер я эхир. Вучиз ник къацлар

акъудиз чуьрзава? Ам ваз ни гайи ихтияр я?

Сулеймана хуьрена хъиз лагъана:

– А-гъан, ваз хъел атанани? Бес вак ник къацлар акъудна лугъуз хъел атайла, а зи шиирдай къацлар акъуддайла заз хъел къведачни? Ам ваз ни гайи ихтияр я?

Лежбер перт хъана амукъна.

– Ша чна ихътин меслят ийин, – лагъана Сулеймана, – вуна ник хъсандиз дигизвайди хъиз, шиирни дуьз лагъ.

ШАИРРИ ГАФ ТУЪКІУЪРНА

Чав рикл шадардай са хабар агакнава. Алай йисан 2-августдиз чеб Азербайжандин Кхъирагрин Кватгалдик квай, азербайжан ва лезги чаларал кхъизвай шиирралди клелдайбурун гъурмет къазанмишнавай къелемэгълийри – Къебеледай тир вад шайри «Гаф» твар алай эдебиятдин кватгал туькюьрнава. Гелелиг кватгалдик вад кас: Къериб Гъусейнов, Желил Хейирбег, Къошкъар Къарачай-

лы, Аббас Камарванлы ва Замик Зиядрин экечнава. Кватгалди шаиррин лезги ва

азербайжан чаларал кхъенвай эсеррикай, са чалай маса чалаз элкъуьрнавай эсеррикай веревирдер ийирвал я.

Ам арадиз гъанвай шаиррин мурад гележегда Къебеледин, Огъуздin ва Исмаиллыдин кве чалал – азербайжан ва лезги чаларал кхъизвай къелемэгълийр агудун я. Хайи чалал рикл алаз туькюьрнавай кватгалдин квил Къериб Гъусейнов хкъагнава.

«САМУР»

ГАФАРГАН

Чуран кац	– рысь
МаллакүткүтI	– шанапипик
ГигацI	– билбил
Гимре	– тамун квил
Руьц	– члехи ник
Зумул	– квалин къене чинебан рехъ
ГалтIам	– балкандин квачериз ядай ракъар
Къекъвел	– жигъир
Чуру-бакIур	– усал кхъираг
Къейи-къиян	– чан алачир, суьст
ИцитIун	– суьгъурда тун
РитIидай дад	– сив агажардай дад
Веъ	– буьве
Харт	– куьнуь
Кангур	– какур, патахъ
Чахлухар	– къавуар
Урукул	– бурав
Тай	– са тангъахда авай кас
Чамчах	– бочка
АлашкIар хъун	– кун
Дуьмбек	– кIулац
Таран къиб	– жаба
Дехънен	– къетнен
Черяй-пIеряй	– къал-къун
Хун	– без

КПУЛ ЯТАР

Са шумуд йис инсал вилик Дагъустандин СтIал Сулейман райондин Къулан СтIал хуьре кардик кутур «Кпул ятар» твар алай санатория къвердавай абад жезва. Ина кпулдикай, къел артух хъуникай заландиз начагъ хъанвайбуьр сагъар хъувун патал тежрибалу духтурарни ава, чими ятарин ваннарни, герек тир рапар ва дарманарни.

Эхиримжи вахтара вичин къулайвилер генани артух хъанвай «Кпул ятар» санатория са патахъайни шегъердин санаториядилай гуьгъуьна амуькъзавач. Кпулар сагъарун патал инуьз къунши хуьрерай ва районрай цIудралди инсанар къезва.

ЧИ БУБАЙРИ ЛАГЪАНАЙ...

- Акъул кIанзаватIа, кIела.
- Гзаф яб це, тIимил рахух.
- Жуваз такIан кIвалах масадазни мийир.
- КIанивал къалура, дакIанвал чуьнуьх.
- Вуна дуьзвал хуьх, вун дуьзвили хуьда.
- Лекърез цавун къакъанвиликай кичле жедач.
- Къастунал кIеви хуьхъ.
- Чирвилер къачу, акъул кIватIа.
- Алакь тийир кар хиве къамир, хиве къурди къилиз акъуд.
- Гъилевайди ахъайна, цававайдахъ калтугмир.
- Вишра алцума, садра хкатIа.

Тарихдин геле аваз

ГЕДИКДИКАЙ БАЗАРДУЪЗУЪ ХЪАНА

Чи халкъдихъ гъихътин къадим тарихар аватIа, чаз къвердавай генани хъсандиз чир жезва. Эхиримжи йисара халкъдив гъикъван цIийи делилар агакнава ва мадни агакъзава.

Тарих тирвал чапхунчийри лезгийрин чилер, чIал, меденият тарашайвал, цIудралди хуьрерин, шегъеррин ва маса чкайрин тIварарни дегишарнай. Абуру лезгийрин гел квадарун патал чи дагъларални гъил вегъенай ва бязи дагъларин тIварар дегишарнай. Виликан тIвар дегишарнавай чкайрикай сад гилан Базардуьзуь я. И тIвар гъинай атайди я?

Сифте яз и дагъ чириз алахъайди урусин топограф С.Г.Александров я. 1849-йисуз ам Базардуьзуьдин кукIушдал акъахнай. Гъа йисан октябрдиз, дагълара къуьд алуькьай чIавуз топограф къвед лагъай гъилера кукIушдал хкаж хъанай ва и кардалди тарихда адан тIвар «игит альпинист» хъиз гъатнай.

1885-йисуз лезги дагъларин дарманар квай набататар чириз алахъай, Базардуьзуьдал акъахай,

Къурушрин хуьре хъайи урусин машгъур ботаник Г.И.Раддеди «Дагъустандин дагълара» тIвар ганвай макъала кхъена «Кавказ» газетдиз акъуднай.

1890-йисуз Базардуьзуьдал къецепатан топограф, ингилис Ильед акъахнай ва ам дагъдин даим муркIади къунвай кукIушдин къакъанвал тайинариз алахънай.

1892-йисан гатуз чи дагълара хъайи урусин машгъур географ А.В.Пастухова вичин ктабда и чкайрикай ва лезгийрикай гегъеншдиз кхъенай (Килиг: Пастухов А.В. Поездка по высочайшим селениям Кавказа. Тифлис, 1894, с. 12-14).

1902-йисуз венгерин альпинист ва картограф Мориц Дечиди Базардуьзуьдин кукIушдилай лезги чилерал вил вегъенай. Масабурулай тафаватлу яз ада гъам чи тIебиатдикай, гъамни адетрикай, иллаки лезги мехъеррикай гзаф къейдер авунай (Килиг: «Кавказ» журнал, 1902-йис. №31, ч. 51-55).

А.Гъажиева ва Г.Еланчина регъбервал гайи Дагъустандин альпинистри сифте яз Базардуьзуьдин

кукIуш 1935-йисуз рамнай.

Мад са делил. XIX виш йисан эхирра ва XX виш йисан сифте квилера Германияда чап хъайи картайра Къиблепатан Дагъустандин вири вацIарин, дерейрин, дагъларин ва гъабурукай яз Базардуьзуьдин тIварар гъатнава.

Винидихъ гъайи делилар ва са къадар маса материалар асасдиз къачуртIа, «Базардуьзуь» тIвар гъинай атайди ятIа жагъуриз жеда. И жигъетдай А.В.Пастухован ктабда гъатнавай са делилди вичихъ ялзава. Ада кхъизвайвал, 1874-йисуз Къурушдал хъайи А.Беккера чкадин къуьзуьбурувай хуьруьн къаншарда авай дагъларин тIвар вуч я лагъана жузурла абуру жаваб ганай: «Дагъдин тIвар Гедик я. Амма урусар иниз атайла абуру и дагъдин патав базар кардик кутуна ва адахъ «Базардуьзуь» хътин цIийи тIвар гилигна. Гъа икI, Гедик дагъдикай Базардуьзуь хъана».

А.В.Пастухова дагъдин къакъанвал 14722 фут (гилан 4466 метр) тирди къалурнава.

Гуьлхар ГУЪЛИЕВА

Baş redaktor
Sədaqət KƏRİMOVA
www.samuronline.com
sedagetkerimova@gmail.com

- ✓ Жуван алакьунар ватанда къалура.
- ✓ Алакь тийир кардик экечIмир.
- ✓ Экв гун патал кана кIанда.

Ünvan: AZ 1073 Bakı,
Mətbuat prospekti,
"Azərbaycan" nəşriyyatı,
3-cü mərtəbə, 101-ci otaq.
055-530-10-05